

Szépirodalmi (lírai?) vonások Kosztolányi Dezső 1905-1906-os publicisztikájában

[E réges-régi, meglehetősen szubjektív esszé egy 2010-ben hallgatott, Kosztolányi publicisztikája címet viselő egyetemi szeminárium terméke... A szempontokért köszönet illeti egykori tanáromat, Bengi Lászlót.]

Kosztolányi Dezső korai publicisztikai írásai, melyek akkoriban, 1905-1906-ban főként a Bácskai Hírlap hasábjain jelentek meg hétről hétre, – meglehetősen szubjektív módon – úgy gondolom, talán műfajelméleti és / vagy stilisztikai szempontból vizsgálhatók a legjobban. E publicisztikai írások az esszé műfajához állnak a legközelebb. Kosztolányi főként személyes impresszióit fogalmazza meg a címekkel ellátott szövegekben, illetve az olykor egyszerűen *Heti levél*ként megjelölt, nyilvánvalóan az olvasónak címzett „levelekben”. Teszi mindezt helyenként lírai, kissé patetikus hangvételben, a sajtóban megjelent írásait ezzel közelítve a szépirodalmi regiszterhez, már ha beszélhetünk ilyenről. A szövegeknek alapvető tulajdonsága a személyesség, emellett pedig a *írizáltság* és *metaforizáltság*.

Úgy tűnhet, mintha Kosztolányi átlépné a műfajok határait, ezzel voltaképpen önmaga azon későbbi állítását cáfolja meg, mely szerint vers és próza között áthidalhatatlan szakadék tátong. Feltűnő, hogy maguk a publicisztikai írások is feltűnően rövidek, így még inkább tetten érhetővé válik a vers és próza közötti átmenet. Talán felvethető még azon elképzelés is, mely szerint a publicisztikai írások jelentős része az esszé műfajához áll közelebb, mely maga is egyfajta átmenetet képez a műfajok között, a publicisztikai / szakszöveg és a szépirodalmi szöveg határára elhelyezve magát. Talán érdemes néhány, erősen irodalmias (vagy *irodalmiaskodó*, helyenként *modoros lírizáltságot* megszólaltató?) metaforával, antropomorfizmussal, illetve teljes mondattal alátámasztani azon elképzelést, mely szerint a publicisztikai szövegek konvergálnak a szépirodalom, akár egyes helyeken a vers műfajának irányába:

„Szóljon tehát az öröm dala, s a test távozzék a sírba!” (Heti levél, 1905. január 15.)

„Csak a poézis magánya szép.” (A magány)

„a szív megmutatja neki a legnagyobb igazságot...” (Heti levél, 1905. június 4.)

„irodalmi bagolyvárak rozsdás lovagjai” (Heti levél, 1905. június 18.)

„a dekadencia csenevész gyermekei” (Heti levél, 1905. július 2.)

„Az agg patriarcha, ki Torinóban idegen vánkosra hajtja le leroskadó fejét...” (Heti levél, 1905. február 23.)

„...lassan leszállt az ég a szellemtől szorongatott Magyarországon...” (Heti levél, 1905. február 23.)

„Bécs (...) megfiatalodott a művészet illatos viharában” (Heti levél, 1905. május 28.)

„... a társadalom sebei ...” (Heti levél, 1905. július 2.)

„Újra megérkeztem hozzátok, ti komor oszlopok, ti irgalmat lehelő római bolthajtások...” (Az árkádok alatt)

„A csarnok egészen elsötétült már...” (Az árkádok alatt)

„Tegnap, a fáklyatűz füstös fényében, az égre csapkodó nemzeti lelkesedés tűzpatakjának vörös sugárzatában köszöntöttük a nemzeti ügy nagy harcosait...” (A munka napja)

Tematikájukat tekintve a publicisztikai írásokat talán három csoportba érdemes besorolni. Kosztolányi e korai cikkeiben főleg irodalmi és művészeti, társadalmi és politikai, illetve filozófiai témákra reflektál.

Ami az irodalomról való reflexiókat illeti, számos helyen észlelhető azon tendencia, mely szerint Kosztolányi a modern irodalom, tehát az irodalomban is mindenekelőtt a haladás híve. Már korai publicisztikáiban, a feldolgozott egyéves időszakon belül is határozott elképzeléseket fogalmaz meg az irodalomról, illetve általában a művészetről. Publicisztikái szerint az irodalom nem igazságköteles, nem kell feltétlenül a valósággal párhuzamba állítható állításokat közölnie, pusztán jó és rossz műalkotások léteznek, tehát az irodalmi műveket alapjában véve esztétikai szempontból kell megítélnünk. Az író magát sem biográfiai szempontból kell megítélnünk, Kosztolányi tehát mindenképpen megelőlegezni

látszik azon irodalomelméleti téziseket, mely szerint elsősorban az irodalmi szöveg, nem pedig maga a szerző személye számít. Ugyan nem deklarálja a szerző halálát, erről semmiképpen sem lehet szó, ugyanakkor elképzelései erős rokonságot mutatnak Hans-Georg Gadamer jóval később megfogalmazott tételeivel az eminens szövegről (vö. az eminens szöveg a maga sajátos módján igaz, de semmiképpen sem oly módon, hogy a külső valóságra referál). Az irodalmi szöveg Kosztolányi szerint is megteremti a saját maga belső valóságát, tehát az önreferencia kérdésköre is előkerül. Az író az életet mindenképpen az írás felől szemléli, tárgyiasítja a valóságot, nem pedig az átlagember perspektívájából szemléli az életet – ezen elgondolást akár úgy is érthetjük, hogy az irodalmi szöveg belső törvényei fontosabbak, mint esetleges valóságreferenciái.

Filozófiai reflexióit tekintve Kosztolányi írásaiból kiderül, hogy már a fiatal szerző is nagy filozófiai műveltség birtokában volt, ismerte a korabeli divatos filozófiai irányzatokat, többek között az egzisztencializmust. Életművének, ezen belül pedig a vizsgált korai publicisztikáknak számos helyen kulcstémája a halál, és talán már e korai írásokban is többet fogalmaz meg róla, mint egyszerű, szubjektív reflexiókat. Mindenképpen igaz, hogy Kosztolányi konklúziói, megállapításai, figyelembe véve a sajtóban megjelenő írások könnyed voltát, helyenként közhelyesnek, banálisnak hathatnak, ám helyenként esszéiben filozófiai mélységekig is eljut. Többek között határozott tanatológia, halálfilozófia olvasható ki szövegeiből, mely szerint az ember mindenképpen autentikus módon kell, hogy meghaljon, a saját halálát kell halnia. A halálbüntetést mint társadalmi intézményt mindenképpen ellenzi, azonban ha a bűnös ember öngyilkosságot követ el, önmagán végrehajtva a morális értelemben véve helyes ítéletet, mindenképpen autentikus módon hal meg. Az emberi méltóság megőrzése még a halál pillanatában is kiemelt fontosságot kap, így talán nem túlzás azt állítani, hogy Kosztolányi bizonyos írásaiban a humanizmus filozófiai örökségét viszi tovább. Mindenképpen aktuálisnak hathat, hogy már az 1900-as évek elején hasonló megállapításokat fogalmaz meg a játék jelenségével kapcsolatban, mint Gadamer későbbi főművében, még a *Spieltrieb* schilleri fogalmára is utal. „*A gyermekeknél a játék nem céltalan, sem az üdülés, a szórakozás gondolata nem lappang mögötte, hanem a tanulásnak, az emberlétért való váagnak szívós küzdelme.*” – olvashatjuk a *A játékról* című esszéiben. A játék tehát Kosztolányi szerint sem valamiféle öncélú tevékenység, hanem mindenképpen hozzájárul az ember fejlődéséhez, tökéletesedéséhez – ez pedig mindenképpen rokonítható Gadamer, illetve az őt megelőző német filozófusok, például (Hegel, Dilthey és Schleiermacher) gondolataival, a *képzés – Bildung* filozófiai fogalmával. Kosztolányi a művészi tevékenységet is analógiába állítja a játékkal, hiszen ugyanezen esszéje végén írja:

„Minden nagy ember sorsa a játék, akár a tollal, vésővel vagy a hangszerekkel. S valamint a komoly embernél többet fejez ki a bölcsen mosolygó, a dolgozó ember felett magasan felül áll a játészó, gyereklelkű, alkotó és gondolkozó ember: a művész, ki az étellel nem számol, csak mímeli, formálja és játészik vele, mint a gyerek.”

A játék, illetve az ezzel párhuzamba állítható művészeti tevékenység tehát mindenképpen nemesíti az embert, hozzájárul a szellemi és erkölcsi tökéletesedéshez, tehát a képzés folyamatához. További hasonlóság figyelhető meg Kosztolányi és Gadamer gondolkodása között az *A kártyaszennvedélyről* című esszében. A szöveg nem ítéli el erkölcsileg a szerencsejáték-függőségben szenvedő embereket, pusztán a kártyaszennvedély *lélektani alapjait* igyekszik feltárni. A kártyajáték során az emberen rajta kívüli, tőle független tényezők lesznek úrrá. Bár a játészó ember úgy hiszi, ő irányít, és a valódi élet mimetikus leképeződéseként, privát valóságként éli meg a történeteket, valójában maga a játék szubjektuma az, ami az ember felett átveszi az irányítást, a játészó ember pedig többé már nem ura az eseményeknek, sokkal inkább ki van szolgáltatva nekik. Emellett még érdekes lehet, hogy Kosztolányi méltatja az antideista szabadgondolkodást, szerinte a szabadgondolkodók mindenképpen az emberiség javát szolgálják. Megítélése szerint destruálni kell a tévhiteket a legegyszerűbb emberek körében is, ily módon pedig talán párhuzamba állítható a korai Heidegger gondolkodásával (vö. a filozófiai hagyomány destrukciója, átértékelése).

Ami Kosztolányi társadalmi és politikai témájú írásaiból kiolvasható, az elsősorban mindenképpen a már a szerző korai pályaszakaszában észlelhető szociális érzékenység. Talán ezen írásaik állnak legtávolabb a szépirodalomtól, és a legközelebb a szokványos sajtóműfajokhoz, stilisztikailag is kevésbé tűnnek kifinomultnak. Kosztolányi mindenképpen a műveltség és a művelődés mellett érvel írásaiban, meglátása szerint az ember felemelkedésének lehetősége mindenképpen a művelődésben keresendő. Amennyiben politikai tárgyú reflexióit vizsgáljuk, kitűnik, hogy Adyhoz igen hasonló módon számos helyen kárhoztatja a magyar nép és kultúra provincialitását. Semmiképpen nem ért egyet vele, hogy a magyar kultúrának a német, pontosabban osztrák kultúrába kellene integrálódnia, mindenképpen elismeri, hogy van mit tanulnunk a nyugattól. Ugyanakkor megfigyelhető tendencia, hogy a francia nyelvet és kultúrát sokkal inkább felülértékeli a némettel szemben. Újságírói attitűdjét tekintve mindenképpen a magyar társadalom felemelését tekinti a céljának, és írásaiban egy olyan értelmiségi eszményét fogalmazza meg, aki nemcsak a művészet és a filozófia kérdéseire, de az aktuális társadalmi és politikai problémákra is mindig határozottan reflektál. Az újságírót *a jelen történéseinek* tekinti, akinek munkája

legalább annyira fontos, mint a múlt tényeit feltáró tudósoké. Többek között erős bírálattal illeti a modern társadalmat, az 1900-as évek elején fennálló oktatási rendszert. Kosztolányi megítélése szerint a kor erkölcsi képmutatóak, az iskola pusztán nyárspolgárokat, nem pedig értelmiségieket nevel. Amit mindenképpen értékeli, az a kreativitás, többek között szorgalmazza a művészetoktatást a rideg tények, a tárgyi tudás felértékelése helyett. Politikai tárgyú cikkei helyenként mintha agitatív jelleggel is bírnának, „vértelen háborút” kíván megvívni, melynek eredménye a társadalom és az ipar modernizációja lenne. Amennyiben szövegeit kultúratudományi nézőpontból vizsgáljuk meg, úgy látható, hogy gondolkodásában még nem jelenik meg többek között Simmel, majd Heidegger pesszimizmusa, hisz a modernizáció lehetőségében, a haladásban és abban, hogy a társadalmi-technikai fejlődés jobbra képes tenni az embert. Bár talán kissé pontatlan megfogalmazás, de elmondható, hogy Kosztolányi társadalom- és kultúraszemlélete a bírálatok ellenére pozitívista, ezzel együtt pedig egy humanista, műveltségközpontú utópia látszik körvonalazódni már korai írásaiban is. Ami még szembetűnő, hogy Ferenc József császárt is több írásában nyíltan bírálja, elnyomónak tartja, ebből kifolyólag pedig mindenképpen egyfajta igazságszolgáltatás igényét is megfogalmazza a magyar társadalom irányába. Politikai publicisztikáiban találkozhatunk legtöbbször az irónia alakzatával, és talán itt válik a legszembetűnőbbé, hogy a szerző kijelentései kissé kinyilatkoztatás jellegűek, melyek mintha nem igazán tűrnének ellentmondást. Az olvasónak olyan érzése támadhat, e cikkek helyenként szintén közelítenek a lírához, azon belül is persze a politikai, agitatív költészet felé (amelynek esztétikai értéke az esetek többségében meglehetősen kétes...). Attitűdjét tekintve a vizsgált szövegek beszélője olyan értelmiségi, aki talán úgy véli, az értelmiségi státusz, a műveltség elég ahhoz, hogy az általa megfogalmazott vélemény univerzálisan elfogadott legyen, kijelentéseit pedig az olvasó feltétel nélkül elfogadja. Ez ugyanakkor egyfajta ellentmondásként is felfogható, hiszen Kosztolányi számos helyen az emberek egyenlősége, a szociális érzékenység mellett foglal állást, miért lenne tehát a bizonyos intelligencia és műveltség birtokában lévő ember, az értelmiségi feljogosítva arra, hogy *ex cathedra* nyilatkoztassa ki, mi a leghelyesebb?

Összességében elmondható, hogy a fiatal Kosztolányi, bár publicisztikai írásai nagy műveltségről és írói érzékenységről tesznek tanúbizonyságot, érveléstechnikájukat, stílusukat tekintve még nem tekinthetők egészen kiforrottnak. A szerző számos helyen hajlamos a túlzásokra, az *ex cathedra* kijelentésekre, melyeket mintha magától értetődőnek kellene, hogy vegyen maga az olvasó is anélkül, hogy azt a szerző rövid írásaiban érvekkel megindokolná. Joggal érezhetjük úgy, hogy a fiatal Kosztolányi majdnem minden cikkében, legyenek azok

politikai-szociológiai, irodalmi vagy filozófiai témájúak, kissé kioktató hangnemben szól olvasójához, ami nem feltétlenül szimpatikus vonása a főként a Bácskai Hírlap hasábjain közölt cikkeknek.

Felvetődik persze a kérdés, vajon e cikkeket valóságreferenciával rendelkező szövegekként kell-e olvasnunk, vagy pedig a fentebb már vázolt érvek alapján szépirodalmi szövegekként is olvashatók, mely esetben pedig nem egészen igazságkötelesek, s a bennük megszólaló szerzői szubjektum sem azonos Kosztolányi Dezső életrajzi személyével. Amennyiben az írásokat szépirodalmi szövegekként olvassuk, figyelembe véve Kosztolányi szépírói praxisát, és feltételezve bennük a fikciósság bizonyos fokú meglétét, úgy talán elnézőbbek lehetünk a költői túlzásokkal (?), az *ex cathedra* jellegű kijelentésekkel, a beszélő által magától értetődőnek és univerzálisnak feltételezett értékrenddel, világfelfogással szemben is. Amennyiben feltételezzük, hogy Kosztolányi a publicisztikai írásokat gyakorlatnak tekintette a szépírói tevékenységhez, úgy talán elfogadhatóbbá válik, hogy e sajtótermékekben közölt szövegek egyfajta átmenetet képeznek a nem-szépirodalmi és szépirodalmi szövegek között.

Érdekes kérdés lehet továbbá, vajon a vizsgált szövegek mentális erőszakot kísérelnek-e meg elkövetni az olvasójukon, vagy pedig esztétikai értéküket, nyelvi bravúrjaikat figyelembe véve, mint szépirodalmi szövegek, képesek-e a spontán meggyőzésre?

FORRÁSOK

Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

KOSZTOLÁNYI Dezső, *Álom és ólom*, szerk. RÉZ Pál, Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.

<http://mek.oszk.hu/06300/06360/06360.htm>

Georg SIMMEL, *A kultúra fogalma és tragédiája*, in *Forrásmunkák a kultúra elméletéből. Német kultúraelméleti tanulmányok II. k.*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999, 75-93.